

УДК 81'38

Світлана Єрмоленко

НАС ВИБРАВ ЧАС...

Авторка аналізує тематичне наповнення збірника «Культура слова» за півстоліття (1967–2017): розглядає статті мовознавців, письменників, діячів культури, присвячені феномену літературної мови; наголошує на універсальному змісті видання, яке охоплює всі галузі українського мовознавства й ставить за мету не лише популяризувати лінгвістичні знання, а й виховувати шанобливе ставлення до мови, культивувати зразкову літературну мову, забезпечуючи цим цілісність української культури.

Ключові слова: культура мови, літературна мова, теми, рубрики видання, автори, мова в українській культурі.

The article reviews the editions of the collection «Culture of the word» for half a century (1967–2017): the topics of relevance for each time are considered, which were raised in their articles by authors – linguists, writers, cultural figures; emphasizes the universal content of the publication covering all branches of Ukrainian linguistics and aims not only to promote linguistic knowledge, but also to raise a respectful attitude to the language, to cultivate a model literary language, thus ensuring the integrity of Ukrainian culture.

Key words: language culture, literary language, topics, editions, authors, language in Ukrainian culture.

Історія збірника «Культура слова» (попередні назви «Питання мовної культури» – вип. 1–4, «Рідне слово» – вип. 5–9) починається з 1967 року. Саме цього року в Інституті

мовознавства АН УРСР побачив світ перший випуск видання «Питання мовної культури». Це був кінець шістдесятих років ХХ ст., часу т. зв. відлиги, коли повернулися із заслання реабілітовані письменники, коли студенти університетів могли придбати перевиданий Словник української мови за редакцією Б. Грінченка, кількатомові видання творів Юрія Яновського, Олександра Довженка, вагомі за змістом збірки творів Івана Франка, Лесі Українки, Агатангела Кримського, тобто формувати свої бібліотеки української класики, яка сьогодні доступна читачам в електронних джерелах, а на той час їхні інтелектуальні запити задовольняла поживавлена в Україні книговидавнича діяльність.

З'явилися наукові видання українською мовою з різних галузей наук, російсько-українські словники наукової термінології; було створене спеціалізоване видавництво перекладної художньої літератури... В Інституті мовознавства працювали над історією української літературної мови. Нові матеріали про мову художньої літератури 20-х років ХХ ст. були відкриттям для тодішнього молодого покоління.

Був задум – створити видання практичного плану, присвячене аналізу мовної практики з погляду культивування літературної мови в її усному й письмовому різновидах. З одного боку, офіційна ідеологія у час відлиги сприяла утвердженню української мови через активізацію видань українською мовою, розширення завдань інституцій, які вивчають і пропагують українську мову, а з другого, 1958 року приймають закон про добровільне вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. Республіканська конференція 1963 року, присвячена культурі української мови, засвідчила дволикість такої державної політики.

Показові теми публікацій перших випусків, наприклад: *Білодід І. К.* Дбаймо про високу культуру мови (виступ академіка в Університеті мовної культури м. Харкова); *Медведєв Ф. П.* Університет мовної культури Харківського комітету радіомовлення; *Пилинський М. М.* Увага: в ефірі «Слово про слово»; *Коптілов В. В.* «Затерті» слова і «сататі» ієрогліфи (про рум'яного перекладача і стару Нафталінічну).

За наведеними публікаціями простежуємо, що засоби масової інформації привертали увагу до культури української мови в спеціальних радіо- і телепередачах, запроваджуваних на всій території України.

Збільшувалася кількість перекладів українською мовою з мов світу.

Активність перекладацької практики виявила різні тенденції репрезентації художнього слова тогочасною українською літературною мовою. Це були, з одного боку, пошуки нових засобів стилістичного урізноманітнення мови через використання діалектних джерел, мовних ресурсів попередніх історичних періодів у розвитку української мови, а з другого, перекладацька практика не була позбавлена штампованих висловів загальноживаної мови, далекої від естетичних вимог художнього стилю. Автори збірника реагували на ці тенденції в мові української перекладної літератури.

Змінювався час і мовно-культурна ситуація в Україні, відповідно змінювалися запити суспільства й тематика випусків збірника.

Відповідальні редактори різних випусків збірника «Культура слова»: Михайло Андрійович Жовтобрюх (вип. 1), Йосип Адріанович Багмут (вип. 2–3), Віталій Макарович Русанівський (вип. 4–12), Микола Миколайович Пилинський (вип. 13–34), Світлана Яківна Єрмоленко (від 35 випуску ...).

Збірник виходив у світ спочатку як щорічник, з 1976 року – як щопіврічник. Його випуски від початку заснування у різний час готували відповідальні секретарі: Єрмоленко Світлана Яківна, Анніна Ірина Олексіївна, Ленець Катерина Василівна, Масенко Лариса Терентіївна, Сидяченко Наталія Георгіївна, Дужик Наталія Сергіївна, Сюта Галина Мирославівна.

Від 1977 (вип. 13) року кожен випуск готує випусковий редактор. Є редакційна колегія, редакційна рада збірника.

Як всеукраїнське видання збірник об'єднував авторів із різних навчальних закладів і різних міст України: Київ, Дніпро, Одеса, Харків, Луганськ, Львів, Суми, Тернопіль, Луцьк, Полтава, Дрогобич, Івано-Франківськ, Черкаси, Чернігів, Чернівці, Ніжин, Кам'янець-Подільський...

Від першого випуску видання тематично охоплювало всі галузі українського мовознавства: лексикологію, фразеологію, граматику (словотвір, морфологію, синтаксис), стилістику, історію мови, діалектологію, акцентологію, етимологію. Адже в кожній лінгвістичній галузі є теми, так чи інакше дотичні до «культури мови» в широкому розумінні цього поняття: вони пояснюють, як побудована мова, якою спілкуємося, чому дотримуємося загальноприйнятої літературної норми, яка історія становлення такої норми, чому ми так говоримо й пишемо. Врешті, така інформація про цікаве мовознавство завжди передбачає виховання чуття слова й розвиває мислення кожної не байдужої до своєї мови людини.

Шістдесяті-сімдесяті роки ХХ ст. – це підготовка до створення академічного Словника української мови в 11-ти томах й робота над укладанням цієї лексикографічної праці. Тому й серед публікацій у виданні «Культура слова» переважають дослідження лексикографів. За загальними показниками кількості терміновживань у збірнику впродовж 1967 – 2008 рр. найчастіше досліджували питання лексикології. Автори публікацій пояснювали значення слів, семантичні й стилістичні відтінки їхніх граматичних форм, фіксованих у загальномовному словнику, наголошували на критеріях становлення літературної лексичної норми (А. А. Бурячок, К. В. Ленець, В. В. Жайворонок, В. П. Забеліна, Л. А. Коробчинська, І. С. Назарова, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло). Увагу мовознавців привертала динаміка лексичного складу української літературної мови, тобто поява нових слів, перехід певних лексичних номінацій в пасивну лексику, в архаїзми (В. Т. Коломієць, Т. К. Черторизька), а також історія слів української мови за фіксацією в писемних пам'ятках (В. Й. Горобець, З. Г. Козирева, М. М. Фещенко).

Від початку заснування збірника «Культура слова» на його сторінках думки про значення рідної мови для професійної діяльності кожної людини висловлювали письменники, актори, працівники радіо (Олесь Гончар, Олександр Сизоненко, Дмитро Гнатюк, Дмитро Білоус, Павло Громовенко...).

Характерний для мовомислення українців, діяльнісний, конкретно-чуттєвий образ мови запропонував, наприклад, Петро Панч: «Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя...» (стаття «Мова рідна, слово рідне...», вип. 6). Письменники розповідали про те, який вплив на формування їхньої мовотворчості мало українське народнопісенне слово (публікація Олесья Гончара), поетична мова Тараса Шевченка (публікація Олександра Сизоненка). Дмитро Гнатюк згадував своє дитинство на Буковині, коли читати Шевченкові поезії треба було потайки, коли в школі мала звучати тільки румунська мова.

Шлях українців до рідної мови в усіх імперіях був непростий. А тим більше – шлях не лише до збереження в різних суспільно-політичних умовах української ідентичності, а й творення цілісної української культури. Таку цілісність мав забезпечувати зв'язок представників української культури, науки, мистецтва, оприявлений на сторінках мовознавчого видання.

Видання «Культура слова» своїми публікаціями впродовж 50 років прагнуло зберігати, культивувати, популяризувати в практиці спілкування ті мовні скарби, зокрема фразеологічні, у яких виявляється національний гумор, характерне світосприйняття українців. Глибокі й різнобічні фразеологічні дослідження В. Д. Ужченка, який своїми численними розвідками прикрашав, урізноманітнював зміст видання (пор. публікації *Ні пуху ні пера чи «ні пера ні пуху»*; *Якому катюзі по заслугі? Далеко куцому до зайця; Горобцю по коліна...*), – це важлива сторінка історії українського мовознавства, так само як і дослідження з української фразеології авторів Г. М. Удовиченка, І. С. Панасевич-Гнатюк, Н. Д. Бабич, М. Ф. Алефіренка, Н. М. Неровні, уміщені в рубриках: *Скарби народного слова; Слово в художньому творі; З історії культури і писемності; Фразеологічна стилістика*.

Серед перелічених рубрик є назви із широким змістом. Вони стосуються публікацій про *діалекти, говірки, наріччя* української мови (автори А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс). Навіть на такому короткому як для історії мови відтинку – п'ятдесят років – можна спостерігати зміни в оцінці мовних

фактів, явищ. Своєрідний діалог часу маємо в публікаціях про активні дієприкметники теперішнього часу (вип. 5, автор Ф. Я. Середя), про діалектизми в сучасній прозі (вип. 5, автор Г. О. Козачук).

Широкий спектр граматичних явищ, пов'язаних із вибором граматичної норми, об'єднують рубрики багатьох випусків збірника «Культура слова»: *Граматична стилістика; Уживання граматичних форм; Суфікс і семантика слова; Наші консультації; Як правильно*. Конкретні приклади прийменникових і безприйменникових словосполучень на зразок *іти по лікаря, іти за лікарем, уводити в ..., добирати до..; надівати картуза, надівати картуз; уживання дієслів з різними суфіксами (оформляти – оформлювати)* автори розглядають, спираючись на матеріал різних стилів української мови.

Мовні консультації стосуються побутової культури українців, яку фіксують такі, наприклад, назви: *Каша – ячмінна, перлова, ячна (яшина)* (автор К. Г. Городенська).

Майже в кожному випуску вміщено матеріали про мову художньої літератури. Це лінгвостилістична інтерпретація як окремих словесних образів, так і цілісних художніх текстів. Залежно від стрижневої ідеї, обраного об'єкта аналізу розвідка потрапляє в одну із численних рубрик: *Слово в художньому творі; Мова художньої літератури; Мова і час; З історії культури і писемності; Слово і музика...*

Як приклад нетрадиційного прочитання художнього тексту, або, висловлюючись точніше, прочитання, що продиктоване вимогами застосованих методів, назвемо статтю М. М. Пещак про оповідання «Харитя» М. Коцюбинського (вип. 29, 38) та розвідку Г. М. Сюті про мовний образ малого Мирона в оповіданні І. Франка (вип. 66–67).

Щоб пізнати національну культуру, треба досягнути зміст мовних знаків, у яких втілено поняття, що означають не лише абстрактні явища, а й конкретні назви речей, з якими пов'язана історія побуту, світовідчуження українців. Тому різні випуски «Культури слова» вміщують інформацію про історію власних і загальних назв, їх етимологію, походження. Етимологічні розвідки В. Г. Складенка про *коровай, ластівку,*

ласку, рай тощо привертають увагу читачів як своїм цікавим змістом, так і поетичними назвами (заголовками): «Щоб наш коровай ясен був», «Прилетіла ластівка голубою ласкою...», «Нашо й клад, коли в сім'ї лад», «У наших раї на землі»...

Найдинамічніші в мові процеси завжди відбувалися й відбуваються нині в сфері масової комунікації, тобто в стилі, який традиційно називаємо публіцистичним. Дослідники цього стилю (Т. Коць, О. Стишов, О. Тодор, М. Навальна, В. Красавіна, С. Чемеркін, С. Соколова, І. Анніна, Л. Козловська та ін.) фіксують показові для конкретного часу й суспільних подій, що відбуваються в ньому, нові лексичні засоби, звертають увагу на характерну оцінну лексику, аналізують мову реклами.

Упродовж 50 років у виданні визначилося коло постійних авторів, які «вели» свої теми, наприклад, про закономірності літературного наголошування писали В. Г. Складенко, В. М. Винницький, про історію власних імен – Г. П. Півторак, про етимологію – В. Г. Складенко, про фразеологію – В. Д. Ужченко, про історію топонімів – В. П. Шульгач, О. П. Карпенко, І. М. Железняк, про історію антропонімів – І. В. Єфименко, про поетичне слово – Л. О. Ставицька, про граматику й про мову поезії – І. Р. Вихованець.

Словникові поради найчастіше пропонувала К. В. Ленець.

Конкретика консультацій чи відповідей на запитання з часом змінюється, проте є «незмінні» поради: уже півстоліття мовознавці рекомендують уживати в книжному висловленні нормативне словосполучення *мати характер*, а не *носити характер* (у 1-му випуску про це писав Й. А. Багмут), але ненормативне слововживання виявилось «живучим» і в усному спілкуванні, і в писемній практиці. Актуальний і сьогодні такий запит на консультацію: «Який вислів правильний: *говорити українською мовою / говорити по-українському (по-українськи)?*» (у 1-му випуску про нормативність цих паралельних форм писав О. Ф. Дем'яненко).

Серед численних публікацій звертаємо увагу на статті «в одному примірнику», коли ні тема, ні прізвище автора не повторюються в змісті випусків: *Критенко А. П.* «Ой три шляхи широкії» (архітектонічна симетрія поетичного

твору). Оригінальний глибокий аналіз будови Шевченкового поетичного твору містить переконливе спостереження автора: «Кожний окремих текст Шевченка можна повністю зрозуміти, збагнути і витлумачити тільки звертаючись до всієї творчості поета. З цього погляду кожний окремих текст поета є ніби частиною всієї його творчості і, навпаки, – уся його «творчість є ніби єдиним текстом» (вип. 14: 25).

Інші статті «в одному примірнику»: *Регушевський Є.С.* Мезоніми в українській мові (вип. 18); *Ольховий Я.* «У перетику ходила...» (вип. 26); *Мотора Є.* Французькі імена в мовній мозаїці України (вип. 34).

Починаючи з 72 випуску змінюється формат збірника «Культура слова» і його наповнення. На обкладинці – портрет письменника, а також знакові висловлювання автора. Вибір постаті письменника обумовлений черговою ювілейною датою. Окремих розділ випуску лінгвісти присвячують аналізу мовотворчості майстра слова, його внескові в розвиток української літературної мови.

В оновленому збірнику «Культура слова» привертають увагу нові рубрики: *Теоретична стилістика, Теорія лінгвостилістики, Мовна норма: стале і змінне, Культура фахової мови, Мовосвіт письменника, Постаті українських мовознавців.*

Видання й надалі є порадником у питаннях дотримання норми літературної мови. Вміщені на сторінках збірника консультації найчастіше свідчать про 1) розширення словника за рахунок а) запозичень; б) заміни запозичених слів питомими українськими; 2) наявність у сучасній мовній практиці слабких правописних норм (правило «дев'ятки», вживання апострофа); 3) недостатнє володіння лексичною нормою, що спричиняє неточність слововживання.

Водночас збільшення кількості запитаних консультацій – це показник розширення сфери функціонування української мови.

Відгукуючись на потреби часу, в Інституті української мови за матеріалами збірника «Культура слова» (перші 70 випусків) було підготовлено диск «Говоримо й пишемо

зразковою українською мовою» (диск видано за підтримки фонду Л. М. Кучми).

На відзначення у 1997 році 30-річчя нашого видання (це було ніби вчора, а сьогодні вже не 30, а 50 років!) академік АПН України, шанований автор «Культури слова» Любов Іванівна Мацько відгукнулася такими проникливими словами: «Проросло це видання з культурологічних ідей українських шістдесятників, пробилося через асфальт нашої боязні і невпевненості в силі рідного слова, виростало в щілині тоталітарного муру, не загубилося у вітрах перебудови, навіть витримало безгрошів'я так спрагло очікуваної незалежності, щоб випростатись оновленим у кольорах української державності...» (вип. 50).

Отож новий час обирає для «Культури слова» нові теми, рубрики й нових шанованих читачами авторів...

Статтю отримано 15.12.2017

Svitlana Yermolenko

TIME HAS CHOSEN US...

The review of the Culture of Word edition (first titles “The Question of Linguistic Culture”, “Native Word”), initiated in 1967, contains information on topical issues of the culture of the Ukrainian language, as they have been described and interpreted by linguists, writers, and cultural figures during the past 50 years.

From the first issue of the topic, the publications of the collection concerned all branches of Ukrainian linguistics: lexicology, phraseology, grammar, stylistics, history of language, dialectology, onomastics, accentology, etymology. The authors of the articles reveal the nature of the literary norm of the Ukrainian language, the formation and historical development of the literary standard. On the material of a particular history of words, the development of lexical meanings, history and etymology of the established expressions, linguists explain how the Ukrainian literary languages function, the features of which are its norm depending on the style varieties, the spheres and situations of use, and the interaction with the territorial varieties of the national language.

The materials of the collection popularized the aesthetic value of folk and artistic texts, attracted attention to the culture of the language of

translation and the significance of the language and translation practice for the development of the literary language.

In articles by linguists, readers found answers to complex questions of word formation, word-formation, the origin of consistent expressions of the Ukrainian language, the history of words, and the explanation of the dialect diversity of the Ukrainian language.

Responding to the socio-cultural demands of society, the yearbook (later, the half-early collection) offered intelligence about the history of their own names, provided materials to assist the teacher.

From time to time you can see how the number of publications on the theoretical issues of stylistics and language culture, issues of terminology, history of culture and writing has increased. The practice of the popular science publication expanded the content of the concept of “language culture” – from the narrow one, that is, the focus of attention is mostly on fixing the errors observed in the linguistic practice, to a broad understanding of linguistic culture as part of the national-linguistic consciousness of Ukrainians who learn a holistic culture through language, in particular, through the promotion of linguistic knowledge.

УДК 81'38

Анатолій Мойсієнко

«КУЛЬТУРА СЛОВА» УПРОДОВЖ ПІВСТОЛІТТЯ

У статті зроблено короткий огляд публікацій збірника «Культура слова» за півстолітній період. Звернено увагу на актуальні питання, що поставали на сторінках видання щодо функціонування слова в різних сферах суспільно-культурного життя, в різностильових текстових структурах. Підкреслено важливу роль видання в утвердженні нормативних, культурно-естетичних принципів мовної політики в Україні.

Ключові слова: «Культура слова», поетика слова і образу, естетика слова, мовна норма, культура мови.

The article gives a brief overview of the publications of the collection «Culture of the word» during the half-century period. The attention was paid to the actual issues posed on the pages of the publication about the functioning of the word in various spheres of socio-cultural life, in the various text structures. Underlined an important role of the publication